

90 illiyi qarşısında

ŞAIR SƏRDAR ƏSƏD

“ARALANIB GÖZÜMDƏN FİKRİMDƏ YAŞAYIRSAN”

*Qazənfər KAZIMOV,
SSməkdar elm xadimi,
professor*

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Hətta bir dəfə onlara əsir düşmüş, bir sıra yoldaşlarla birlikdə qaçıb qurtarmışdır. Ş.Nəzirli yazır ki, Orta Asiya komandirləri arasında ilk ali hərbi təhsil alan Yaqub Quliyev olmuşdur. 1941-ci ilin may ayında polkovnik Yaqub Quliyev Orta Asiyadakı şöhrətli iyirmi birinci süvari diviziyasının komandiri təyin olunmuşdur. 1942-ci il yanvarın axır günlərində Moskvaya çağırılıb, onu Dördüncü Türkiştan süvari korpusunun müavini təyin etmişlər. Həmin il fevralın 11-də ona SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin əmri ilə general-mayor rütbəsi verilmişdir. 1942-ci il dekabrın 22-də, qələbəyə az qalmış Stalingrad cəbhəsində döyüşlərdə ağır güllə yarası almış və vəfat etmişdir. Bir çoxdarı Yaqubun milliyyətçə türkmən olduğunu qeyd etmişlər. İlk dəfə türkmən tarixçisi R.Bazarova general haqqında yazdığı monoqrafiyada onun azərbaycanlı olduğunu üzə çıxarmış və 1970-ci il yanvarın 25-də “Ədəbiyyat və sənət” qəzetində yazmışdır: “O, Azərbaycan torpağında – Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. Milliyyətçə azərbaycanlıdır. Onun həyat yolu sırası döyüşçü generaladək yüksəlmiş həqiqi insanın həyat yoludur”.

Poemada şair əvvəlcə Yaqubun uşaqlıq xatirələrini nəzərdən keçirir. Taleyinə yazılmış kimi, Yaqub ibtidai məktəb illərini nənənin söylədiyi atlı qəhrəmanlıqlarla dolu nağıllarla yaşayır:

– Nənə,
Mənə nağıl danış –
Nağıl qorxulu olsun.
Nənə,
Bir nağıl danış –
Qəhrəmanlar döyüşsün,
Yorulmaz qolu olsun.
Qalxsın atın üstünə,
Bilməsin ki, duman nə,
Bilməsin ki, tüstü nə.
Qorxmasın ildırımın,
Keçsin sıx meşələrdən...

Bu nağıl döyüşlərində atlı qəhrəmanlar Yaqubun taleyinə və gələcək yoluna daha çox işıq salır. Xeyallar aləmində daim at belində özünü döyüşlərdə hiss edən Yaqubun həyatı həqiqətdə də at belində döyüşlərdə keçir.

Qarlı-şaxtalı bir gündə odun gətirməyə gedərkən atası Allahqulu kişi soyuqda çaya düşərək donub ölür. Bu əhvalatı şair Şuşada təsvir edir:

Bir tufan gəldi bu gün,
Bir qar yağdı Şuşaya –
Qoymadı bir uşağı
Yuxularda sevinə,
Nağıllarda yaşaya.

Bu zaman Yaqubun 16 yaşı vardı. Anası corab, əlcək, palaz toxumaqla, Yaqub müxtəlif işlərdə çalışmaq ilə aileni dolandırmağa olurlar. Yaqub bir ağanın ilxısını otarmalı olur. Evə un, çörək gətirir:

Evə axşam bir çuval un aparır,
Ürəyində bir dünya dərd, ağrı o.

Görünür, məlumat azlığı ilə əlaqədar Sərdar bəzi hadisələri təhrif etmişdir. Ailə Türkmənistan köçəndə Yaqub körpə olub.

Ş.Nəzirli yazır: "...Allahqulu kişi köçüb Türkmənistanın Mərv şəhərinə gəldi. Ona oğlu Yaqub altı aylıq körpə idi". Ş.Nəzirli də göstərir ki, Allahqulu kişi 1916-cı ilin yazında sətəlcəmdən, soyuqqəymədən ölmüşdür.

Nənənin nağıllarında olduğu kimi, Yaqubun real uşaqlıq həyatı da daim atla bağlı olub, ilk otarib, dağlarda, dərələrdə at çapmağı öyrənib. Bu ilxıda sevib-seçdiyi Qəmər adlı at onun bütün sonrakı böyük döyüşlərdə ömür yoldaşı olub. Şairin "Yaman olur yel qanadlı Bu Qarabağ atları", - sözləri də göstərir ki, o, məlumat azlığından bu uşaqlıq hadisələrini Qarabağda təsəvvür etmişdir.

İnsanlara bəla və qırqın gətirən 41-ci ilin təsviri:

Hələ səhərdən qabaq,
Hələ günəşdən qabaq,
Dodaqlara qonmayan
Sözdən, gülüşdən qabaq
Girdi qırx birinci il -
Pəncərədən, qapıdan
Ağır bir xəbər kimi;
Dolandı sərhədləri –
Ömürləri gödəldən
Bəla kimi, şər kimi.
Yaxşı deyir:
Bir tufan qalxdı yerdən –
Bir insan zəlzələsi,
Yarımçıq qaldı birdən
Hamının gülüş səsi.
Yenə obrazlıdır:
Yaralanmış dan yeri
Qızıl qana boyandı.
Telefonlar titrədi,
Teleqraflar oyandı.
Gözlərdəki fərəh də
Kin olub qəlbə axdı.
Qoşunlar Qərbə axdı
Baxışlar Qərbə axdı!

"Duyulurdu hələ də Cəsədi tapdalan Kolçakın, Denikin" – deyər şair hələ vətəndaş müharibəsinin ağırları tam getməmiş, unudulmamış, hitlerçilərin törətdiyi fəlakəti, müharibənin gülüşləri donduran bir fəlakət kimi başladığını qeyd edir.

Yaqub da öz sevimli Qəməri ilə cəbhəyə gedir. 40 yaşlarında ata ocağında yurd salmaq, Cıdır düzündə at çapmaq arzusunda olan Yaqub cəbhəyə, qanlıqadalı müharibəyə yola düşməli olur: "Qəməri də özüylə Gedirdi polkovnikin". Əvvəlcə Belorusiyada, Bryansk meşələrində vuruşmalı olmuşdur:

Bir süvari birləşməsi
Ölüm-dirim arasından
Qılınc-qılınc gəldi keçdi.

İnsan əli əvəzinə
At nalları çiçək biçdi.

Sovet İttifaqı Marşalı Sergey Biryuzov Stalingrad uğrunda döyüşlərdə süvari korpus komandanının müavini Yaqub Quliyevin igidliyini yüksək qiymətləndirərək yazmışdır: "Süvarilər vətəndaş müharibəsi illərindəki kimi böyük rol oynaya bilmədiklərinə baxmayaraq, general Yaqub Quliyev kimi komandirlər hitlerçi işğalçılara qarşı sovet xalqının mübarizəsində misilsiz hünərlər göstərmişlər". Bunların nəticəsidir ki, Mamay təpəsində Yaqub Quliyevin də adı qranit lövhə üzərində həkk olunmuşdur.

Yaqubun döyüş yolu Belorusiyadan başlamış, Stalingrad cəbhəsində faciəli tamamlanmışdır:

Bir az qabaq
Səngər idi Bryansk,
İndi isə – Stalingrad.
Yerin üzü lülə-lülə,
Göyün üzü qanad-qanad.

Almanlar Paulüsü düşdüyü mühasirədən çıxarmaq üçün bütün əsas qüvvələrini son hücum üçün səfərbər etmişlər:

Bu yollarla
Feldmarşal Paulüsə
Ərzaq gəlir,
Silah gəlir, qoşun gəlir...

Lakin buna imkan verilməməlidir. Baş komandanın əmri var. Öndə Yaqubun süvari dəstəsidir:

Minalanmış o sədləri
aşın, gəlin!
Coşun gəlin, daşın gəlin.
Biz qoymayaq o qurdların
Daş üstündə daşın, gəlin!

Koroğlu Qıratını, Nəbi Bozatını oxşamalarla oxşadığı, əzizlədiyi kimi, generalı döyüş meydanlarından xilas edən Qəmər haqqında da Yaqubun dilindən şair belə oxşamalar yaratmışdır:

Gözü gözümün qarası,
Nalları bir ay parası,
Uçuşu ox-yay parası,
Yalmanı yelkən Qəmərim!
Güllələrin üstəndən aşağı,
Uzun ömürdən sənəşəq.
Bərk ayaqda gəl sənəşəq,
Gəl duraq möhkəm, Qəmərim!

Bu döyüşdə Qəmər də, Yaqub da sinəsindən yaralanır. Qəfil güllə 42 yaşlı cəsur bir sərkərdənin ömrünə son qoyur. Yolunu gözləyən ana onun özü ilə deyil, heykəli ilə görüşməli olacaqdır:

Bir şöhrət gözdirir Volqa hər yana,
Sahillər isinir zümzüməsindən.
Bilirmi oğlunu gözləyən ana
Heykəl göndərəcək öz əvəzindən!..

Həzi Aslanov kimi, Yaqub Quliyev də qələbənin, faşistlərin sonunu görə bilmir. Hüseynbala öz təyyarəsi, Həzi öz tankları ilə böyük sovet torpağını faşizm taunundan qoruduğu kimi, Yaqub Quliyev də öz süvari komandası ilə eyni vəzifəni yerinə yetirmişdir.

Yaqubun şöhrəti türkmənlərə daha çox məlumdur. Ş.Nəzirli yazır: "Türkmənlərin ilk generalı Yaqub Allahqulu oğlu Quliyevdir (1900-1942). Türkmənstanda general Yaqub Quliyevin xatirəsi əbədləşdirilib. 1960-cı ilin aprel ayında Marı şəhər bağında ona birüncü heykəl qoyulub, muzey açılıb. Onun adına küçə və kolxoz var. Türkmən xalqı onu öz oğlu kimi qəlbən sevir, ona Bizim ulduzumuz və Türkmən ulduzu fəxri adı veriblər. Orduya gedən çağırış-

çılar generalın heykəli önündə andiçmə mərasimi keçirirlər".

Azərbaycanda isə bu cəsur sərkərdə haqqında hələ heç bir iş görülməyib. Sərdar Əsədə min rəhmət, min alqış ki, hələ 50 il bundan əvvəl Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu Yaqub Quliyev haqqında belə dəyərli bir poema yazmışdır. Sərdar Yaqubun ömür yolu, atlı döyüşçü kimi keçdiyi qəhrəmanlıq yolu, vətən sevgisi barədə həqiqi poetik gücü ilə yadda qalan bir poema yaratmışdır.

Müharibə mövzusunda şairin başqa bir poeması da var. Şair xalqımızın qəhrəman oğulları ilə fəxr edirdi. Onun «Könül evi» adlı lirik poeması da müharibə mövzusunda olub, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Cəmil Əhmədovun xatirəsinə həsr olunmuşdur.

Poemada Cəmilin dinc quruculuq illərində çox gənc ikən əkin-biçinlə necə məşğul olduğundan, bizim qədim yaylaq yerlərimizə, o yerlərə ki, indi namərd qonşularımız bizi həsrət qoyub – köç günlərindən, arxa cəbhənin ön cəbhəyə köməyindən, müharibənin törətdiyi fəlakətlərdən danışılır. Qeyd etdiyimiz kimi, şairin öz gəncliyi müharibənin törətdiyi fəlakətlər dövründə keçib. O elə doğulduğu kənddə sahibi müharibə qurbanları olan neçə evin qapısı bağlı qaldığını gözləri ilə görmüşdü. Ona görə də müharibə mövzusu onu daim düşündürən mövzulardan idi.

Sərdar yaşadı və şair dostu Əli Kərimin vaxtsiz vəfatından çox kədərlənmiş, "Mavi nəğmələrin sahillərində" və "Əbədi nəğmə" poemalarını onun xatirəsinə həsr etmiş, Əli Kərimin "Qaytar ana borcunu" poemasının motivlərinə müvafiq təsirli şeirlər yazmışdır.

Tərcüməçiliklə də məşğul olmuş, rus dilindən bir sıra şeirlər tərcümə etmişdir. Məşhur rus şairi Aqnya Bartonun "Qanmaz ayı balası", italyan yazıçısı Canni Rodarinin "Hər sənətin rəngi var, hər sənətin ətri var" kitabları onun tərcüməsində balaca oxucularımıza çatdırılmışdır.

* * *

Sərdar bir sıra şairlər kimi, dilin elmi təbiətinə, qrammatik quruluşuna yaxşı bələd olmadan, yalnız öz təbənin gücü ilə şeir qoşan şair deyildi, gözəl filoloji təhsil almışdı. Dildə bədiilik vasitə və üsullarına yaxşı bələd olmaqla yanaşı, Azərbaycan klassik ədəbiyyatının, xüsusilə o dövrün və ümumən ədəbiyyatımızın sədəvrlərinin – Nizamidən S.Vurğuna qədər, yarıdıcılığına dərin-dən bələd idi. Şeir texnikasını yaxşı mənimsəmişdi və bildirdi ki, zamanə hansı şeir formalarını tələb edir. Ona görə də çox sərrast deyirdi ki:

Bugünkü zəhmətkeş şerin yükünü,
Qaldıra bilməyir qəzəllər indi!

Odur ki az ömrü müddətində duyğu və düşüncələrinə hakim kəsilən mövzulara lirik şeir, lirik və epik poemalarla münasibət bildirməyi üstün bilmişdir. Yazmağa başladığı 50-ci illər onun yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü olmuşdur. O, demək olar ki, əksər poemalarının əsasını 50-ci illərdə qoymuş, sonrakı onilliklərdə bu və ya digər şəkildə onların üzərində işləmiş, genişləndirmiş və ya konkretləşdirmişdir.

(Davamı 9-cu səhifədə)

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

Sərdar yaxşı bilirdi ki, bədii sənət nümunəsi bədii olmalıdır, işlətdiyin hər bir söz adi nominativ-neytral sözlərdən öz təsir gücü ilə fərqlənməlidir. Ona görə də fikrin mübaligəli ifadəsinə, çoxmənalılığa, sözün məcazilik və omonimlik imkanlarına, ümumxalq dilinə məxsus ifadə, məsəl və aforizmlərə, cinas qafiyələrə, kinayə və eyhamlara bədii nitqində geniş yer vermişdir.

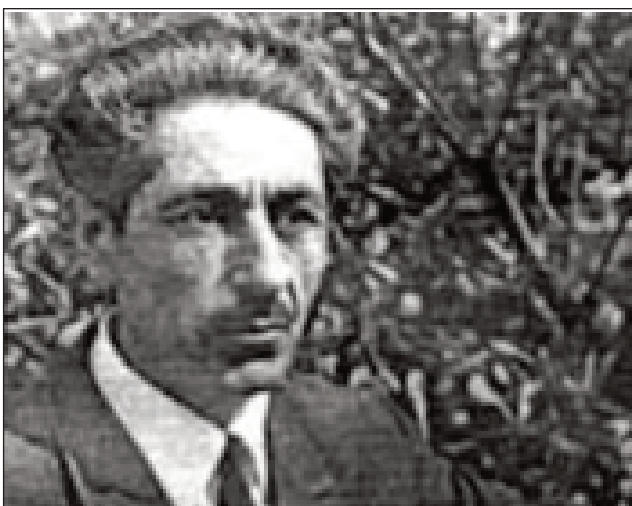
Başqalarından götürmədən, özünün qərribə duyğu və düşüncələrindən obrazın təsvirində istifadə etmişdir:

Qəlbindəki kinini alınıdakı dar qırıqlara, yekəpər, yöndəmsiz bədənini döşəyə güclə sığıdırmaq Sərdarın öz yumorlu təbiətindən irəli gələn təsəvvürlərdir.

Fikrin metaforik ifadəsi onun poeziya dilində mühim təsir gücünə malikdir. Çovğun buraxanda əl cilovunu, Təpələr qabardar öz sinəsini, Göylərin göz yaşını yumaz bu yurdu, Yağmaz bu yerlərə göylərin kini, Külək öpdü yaşıl donlu söyüdü kimi saysız misralarında insana, başqa canlı və cansız varlıqlara məxsus bir sıra keyfiyyətlər cansız varlıqlar üzərinə köçürülmüşdür: Çovğun buraxanda əl cilovunu – nə deməkdir? Cilovu buraxanda at başa düşür ki, bütün gücü ilə götürülməlidir. Təpələrin öz sinəsini qabartması (insan – qadın sinəsi kimi), göylərin göz yaşları, göylərin kini, küləyin söyüdü öpməsi Sərdarın özünə məxsus metaforik ifadələrdir və belə ifadələr onun yaradıcılığında xüsusi tədqiqə layiqdir.

olmaq, Şərqi böyük klassiklərini vərəqləmək, Şərq aləmini daha ətraflı öyrənmək imkanları əldə edir, müdrikləşir. Belə məqamların təsvirində Sərdarın misraları da çox müdrikdir:

Sərdar daim el arasında olmaqdan xoşlanar, elin ifadə tərzinə, ifadə vasitə-lərinə çox diqqətlə qulaq asar, maraqlı xalq ifadələrini, necə deyirlər, əldən bu-

“Sədaqət” poemasını gənc şairin lirik şeirlərindən fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri də onun dilidir:

– misralarını verərək yazmışdır: "Poemada Azərbaycan dilinin təbiətinə yad olan onlarla yöndəmsiz, dolaşq misralar vardır". Müəllif bu məqamda ehtiram süzülür, (ona) isti keçmir, (başını) dililə sovrur, (çəkdiyim dağı) dağıda bilməzsən, önündə (qarşısında) bir xəyal durur, (mən şirin dillə) zəhər olmalıyam, bizim də atın alnına gün doğsun, zərrə qədər, (aşkar) qan içmə, (səndən) göz əyər, (dilin söhbəti) qa-lıb sinən-

ŞAIR SƏRDAR ƏSƏD

“ARALANIB GÖZÜMDƏN FİKRİMDƏ YAŞAYIRSAN”

Təbii ki, canlı müqayisələrə də şeir dilində geniş yer vermişdir: Əlini cütləyib ovşarlayanda Süd axır sırhaşır qoşa bulaq tək. Ulduz göyə səpilmişdi başsız ordular kimi. İz saldı çarxları şəhli ot üstə, Yağ kimi əridi, yol kimi axdı. Dağ yerində, yaşıl çöllərdə ot yeyən qoyunun sağım zamanı bulaq suyu kimi sırhaşır süd verməsi, ulduzların başsız ordular kimi göy üzünə səpələnməsi, maşın çarxlarının izinin şəhli çəməndə yol kimi axıb (uzanıb) getməsi, yağ kimi ərimesi öz müşahidələridir, hamının müşahidə etdiyi hallardandır. Sərdar ədatsız müqayisələrdən də ustalıqla istifadə etmişdir:

Qızın sinəsi ilə dərəli-təpəli yerlərin, dağlarla ağır yük daşının müqayisəsi orijinaldır. Bunlarla yanaşı, Sərdar elə bil, sanki modal sözlərinin iştirakı ilə yaranan müqayisələrə daha maraqlı olmuşdur. Xüsusən elə bil sözü onun bədii dilində ən işlək vasitələrdəndir:

Sözü ikimənalı işlətməyi xoşlayırdı: Ötməyəm köçəri bir həvəs kimi, İndi neçə-neçə Yadigarım var... – misralarında müəllimə həm sevimli şagirdi Yadigarı, həm də buraxılış sinif-yadigarlarını nəzərdə tuturdu.

Fikri obrazlı ifadə etməyi sevmiş və bu sahədə özünə məxsus ustalığa malik olmuşdur. Günlərin bir-bir ötüüb keçdiyini, fəsillərin dəyişdiyini necə maraqlı ifadə etmişdir:

Hadisələrin, xarakterlərin bədii ifadəsi prosesində, klassik ədəbiyyatımızda ol-duğu kimi, yaratdığı aforistik ümumiləşdirmələr təbiətə, cəmiyyətə, insan təfəkkürünə məxsus hadisələrin ümumi, fəlsəfi mahiyyətini çox gənc yaşlarında analiz et-mə qabiliyyətinə malik olduğunu gömstərir.. Məsələn, "Ağ saçlı Qafqaz"-da Fətəli yaşadığı Tiflis mühitində ədəbiyyatla məşğul

rax-mazdı. Odur ki şeir dili əksərən bu cür ifadələr üzərində qurulmuşdur:

Atdan düşmək ifadəsini Sərdar çox müvafiq məqamda işlətməmişdir: çəkişmələrdən başı açılmayan ana axırda özü hörmətdən düşür, mənliliyi camaat arasında itirmiş olduğunu anlayır. ("Qız anası") Sərdarın bu cür ifadələri küll halında bir lüğət kitabı qədərdir: Kolxozçular hirsələnib Cin atına minməsin. Nadiri səsləyir, – dur day, əl yetir! Qoy bir az aşağı qoyum dilimi. Onun hesabını çalışıb çəksəm, Qulağım dincələr, yerim genələr. Hərifin üzülə yerdən ayağı. Bu saat bir əl də satın alırıq, Valı yaman dəyişirsən. O Nadirin, nədəndirsə, Adı çıxmış itə-bata. Əl-ayaq yığışır, ara seyrəlir. Çevrilib hamıya sədr göz qoyur. Eldarın sözləri Kərimi açır. Bu torpağın sinəsinə çoxu baş qoyub və s.

Daim ünsiyyətdə olduğu, eşitdiyi, xalq dilində bol-bol işlənən ifadələri ədəbiyyata gətirməkdən zövq alırdı. Bu cəhəti bəzən tənqidçilər də başa düşə bilmirdilər. Halbuki A.S.Puşkin rus poeziya dilini rus dilindəki belə ifadələrlə zənginləşdirmişdir. Tənqidçi Əhəd Hüseynov "Sədaqət" ("Yuxusuz gecələr") poemasından:

də, sinəsinin dağını dağa deyir, dırnağını yada əvəz bilməz, söz alır, üs-tünə qanad gərir kimi ifadələri qara şriftlə verərək onların işləndiyi cümlələrə nə-zərdə tutur. ("Ədəbiyyat və incəsənət", 28 oktyabr 1956) Əslində, tənqidçinin bu cür təbii ifadələri, vurnuxmaq, aşırmaq (yırmaq, məğlub etmək) kimi təbii, el di-lindən gələn sözləri başa düşə bilməməsi təəccüb doğurur.

Sərdar daim axtarırdı, öyrənirdi. Hər bir yeni kitabı getdikcə cilalanır, məzmun, ideya, forma, quruluş xüsusiyyətləri ilə zənginləşirdi, fitri istedadı, mövzuları, orijinallığı, məhsuldar yaradıcılığı ilə seçilirdi.

1956-cı ildə yazdığı «Uzaq səfər» şerində «Gələcək günlərim hey əl eyləyir», «Bəzən lal sulara durub baxıram, Bəzən qol atıram fırtınalarda» deyərək həyatın təzadları içərisində gələcəyə ümidlə baxdığını bildirir, hələ ömür yolunun qalaq-qalaq illərdən keçəcəyini söyləyirdi:

Lakin təəssüf ki, bu ömür yolu qısa oldu. 1929-un mayında doğulmuş, 75-in iyununda vəfat etmişdir.

Sərdarın məşhur bir misrası var: Aralanıb gözüm-dən Fikrimdə yaşayırsan. («Yuxuda həqiqət») Bu 45 ildən artıq bir müddətdə Sərdar mənim gözlərimdən aralanmış olsa da, daim fikrimdə, qəlbimdə yaşayıb. Bir mənim yox, ailəsinin, övladlarının, qohumlarının, oxucularının, sənət dostlarının fikrində, qəlbində yaşayıb.

Düşünürəm ki, Sərdar elə həyatdan cavan getməliymiş. Mən onu qoca yaşlarında təsəvvür edə bilmirəm. Gözlərim önündə daim həyata iti gözlə baxan, ədəbiyyatımızda öz sözü olan, yaxşı bir insan kimi sevdiiyim şair Sərdar Əsədi görürəm.

Yaratdıqları qəlbimizdə xoş duyğular yaradır.

Və – Sərdarı da yaşadır.